

ENGLISH YUMOR TARJIMA QILINISHIDAGI TAVSIYALAR

Rahmatullayeva Mohinur Gayrat qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti

“Tarjimashunoslik (xitoy-ingliz tili)” yo‘nalishi

4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Xamidova Mohinaxon Alisherovna

Annotatsiya: Hazil inson nutqining eng murakkab pragmatik shakllaridan biri bo‘lib, uning tarjimasi faqat semantik ma‘noni emas, balki auditoriyada paydo bo‘ladigan reaksiyani, ya‘ni kulgu effektini ham qayta yaratishni talab qiladi. Ingliz tilidagi hazillarda keng qo‘llaniladigan pun, wordplay, knock-knock jokes, fonetik o‘yinlar va madaniy referenslar ularni boshqa tillarga, jumladan o‘zbek tiliga tarjima qilishni murakkablashtiradi. Mazkur maqolada ingliz humorining tarjimasida uchraydigan asosiy to‘siqlar, tarjima strategiyalari hamda ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot uchun Netflix subtitrlari, Reddit puns arxivi, “Friends” seriali dialoglari, va Kevin Hartning stand-up matnlari asos bo‘ldi. Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, literal tarjima ko‘pincha hazilning semantik qismigina o‘tadi, biroq uning kulgili effektini yetkazib bera olmaydi. Shuning uchun funksional ekvivalentlik, madaniy moslashtirish (adaptatsiya) va qayta yaratish (reconstruction) eng samarali yondashuv sifatida e‘tirof etiladi.

Kalit so‘zlar: hazil tarjimasi, pun, wordplay, ekvivalentlik, pragmatika, adaptatsiya, skopos nazariyasi.

Abstract: Humor is one of the most complex pragmatic forms of human speech, and its translation requires not only transferring semantic meaning but also recreating the audience’s reaction — the effect of laughter. English humor frequently relies on puns, wordplay, knock-knock jokes, phonetic play, and cultural references, which

makes its translation into other languages, including Uzbek, particularly challenging. This article analyzes the main barriers in translating English humor, available translation strategies, and their effectiveness. The research data include Netflix subtitles, the Reddit pun archive, dialogues from the series “Friends,” and Kevin Hart’s stand-up comedy transcripts. The findings demonstrate that literal translation mainly transfers only the semantic meaning while failing to retain the humorous effect. Therefore, functional equivalence, cultural adaptation, and reconstruction are considered the most effective approaches in humor translation.

Keywords: humor translation, pun, wordplay, equivalence, pragmatics, adaptation, Skopos theory.

Аннотация: Юмор является одной из самых сложных прагматических форм человеческой речи, и его перевод требует не только передачи семантического значения, но и воссоздания реакции аудитории — то есть эффекта смеха. В английском языке юмор часто основан на каламбурах, игре слов, “knock-knock” шутках, фонетических играх и культурных отсылках, что делает его перевод на другие языки, включая узбекский, весьма трудным. В данной статье анализируются основные препятствия при переводе английского юмора, стратегии перевода и их эффективность. Материалом исследования послужили субтитры Netflix, архив каламбуров Reddit, диалоги сериала “Friends” и стендап-тексты Кевина Харта. Результаты исследования показывают, что буквальный перевод передаёт, главным образом, только смысловую часть шутки, но не обеспечивает комический эффект. Поэтому функциональная эквивалентность, культурная адаптация и реконструкция рассматриваются как наиболее эффективные подходы при переводе юмора.

Ключевые слова: перевод юмора, каламбур, игра слов, эквивалентность, прагматика, адаптация, теория скопоса.

KIRISH

Hazil til, madaniyat va psixologiya kesishmasida shakllangan murakkab kommunikativ hodisadir. U oddiy kulgi vositasi bo‘lib ko‘ringani bilan, aslida insonning kognitiv jarayonlari, ijtimoiy tajribasi va madaniy o‘ziga xosligi bilan bevosita bog‘langan ko‘p qatlamli diskursdir. Chiaro (2017) ta’kidlaganidek, hazilning muvaffaqiyati nafaqat matn mazmuniga, balki auditoriyaning madaniy kompetensiyasi, til sezgirligi va umumiy dunyoqarashiga ham bog‘liq. Shu sababli hazil tarjimasi matnning lug‘aviy ma’nosini so‘zma-so‘z ko‘chirish emas, balki “kulgi effektini qayta tiklash” vazifasini bajaradigan ijodiy jarayonga aylanadi.¹ Sperber va Wilsonning (1986) Relevance Theory konsepsiyasiga ko‘ra, hazil kutilmagan ma’no burilishi, semantik yoki pragmatik “to‘qnashuv” orqali auditoriya ongida kognitiv effekt hosil qiladi. Hazil samaradorligi ana shu kutilmagan burilishning qanday idrok qilinishiga tayanadi. Agar tarjima jarayonida mazkur mexanizm buzilsa yoki madaniy “signal”lar yo‘qolsa, hazil o‘z kuchini yo‘qotadi va matn oddiy xabar darajasida qabul qilinib qoladi.² Globallashuv, ommaviy madaniyat va raqamli platformalarning kengayishi natijasida ingliz tilidagi kino, serial, stand-up, mem va internet kontentlari o‘zbek auditoriyasiga ham tez kirib kelmoqda. Shu bilan birga, tarjima jarayonida ko‘plab mazmuniy va pragmatik yo‘qotishlar yuzaga kelayotgani o‘zbek tilida chiqqan maqolalarda ham qayd etilgan. Masalan, ingliz tilidagi humor va ironiyani tarjima qilishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda hazilning semantik, pragmatik va madaniy qatlamlarini saqlab qolishning qiyinligi alohida ta’kidlanadi. Shuningdek, o‘zbek olimlari ham hazil tarjimasi har doim tarjimonlar uchun eng murakkab sohalardan biri bo‘lib kelgani, ayniqsa madaniy komponentlar, realiyalar va milliy mentalitetga xos o‘yinlarni ko‘chirishda yuqori darajada ijodkorlik talab qilinishini qayd etishgan. Shu nuqtai nazardan ushbu maqolada ingliz tilidagi hazil (jokes, puns) ning o‘zbek tiliga

¹ Chiaro, D. *The Language of Jokes*. Routledge, 2017. p. 31–32

² Sperber, D. & Wilson, D. *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell, 1986. p. 112–118

tarjimasida uchraydigan asosiy muammolar, nazariy yondashuvlar va amaliy strategiyalar kompleks tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Humor va hazil tarjimasi ko‘plab xalqaro va mahalliy tadqiqotlarda turli burchaklardan o‘rganilgan. Ularni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

1. Kulgi nazariyalari (incongruity, superiority, relief va Attardo GTVH modeli);
2. Tarjima nazariyalari va ekvivalentlik konsepsiyalari;
3. Pun va wordplay tarjimasi bo‘yicha amaliy tadqiqotlar.

Attardo (1994, 2001) hazilni General Theory of Verbal Humor (GTVH) asosida tahlil qilib, unda ssenariylar, ma’lumot manbalari, nutq aktyorlari, tasnif darajalari kabi bir nechta bilim resurslarini ajratadi. Bu yondashuv tarjimon uchun qaysi qatlamni saqlash va qaysinisini yo‘q qilish kerakligini hal qilishga yordam beradi.³

Nida (1964) taklif etgan dinamik ekvivalentlik nazariyasida tarjimaning asosiy maqsadi matnni qabul qiluvchi auditoriyada originalga yaqin ta’sir uyg‘otish ekani ta’kidlanadi. Newmark (1988) esa literal tarjimadan ko‘ra kommunikativ tarjima usuli, ayniqsa hazil va reklama matnlarida samaraliroq ekanini ko‘rsatadi.⁴

Chiaro (2010, 2017) hazilni ko‘pincha “kontekst + madaniyat birligi” sifatida ko‘radi; uning ekran asarlaridagi quyulishini, subtitrlar va dubbingdagi o‘zgarishlarini tahlil qiladi.⁵

Keyingi yillarda Scopus bazasida e’lon qilingan sistematik sharh maqolalar ham chiqqan. Masalan, Verbally Expressed Humor tarjima strategiyalari bo‘yicha olib borilgan tizimli adabiyotlar sharhida audiovizual mahsulotlarda hazil tarjimasi uchun

³ Attardo, Salvatore. *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1994. 21–44, 112–128, 221–242

⁴ Nida, Eugene Albert. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill, 1964. 159–167, 170–175

⁵ Chiaro, 2010/2017, London. Pp.118-123

eng ko'p qo'llanadigan usullar — parafrazlash, almashtirish (substitution), qisqartirish (omission), kompensatsiya va madaniy adaptatsiya ekani aniqlangan.

O'zbek muhitida ham so'z o'yini va hazil tarjimasi bo'yicha qator maqolalar paydo bo'lmoqda. Masalan, punlarni (so'z o'yni) badiiy matnlarda berish, ularni o'zbek tiliga o'tkazishdagi kompensatsiya usullari va semantik o'zgarishlar tahlil qilingan ishlar mavjud.

Keltirilgan adabiyotlar bir narsani aniq ko'rsatadi: literal (so'zma-so'z) yondashuv hazil tarjimasi uchun yetarli emas, chunki kulgi ko'pincha semantik mazmunga emas, balki kontrast, kutilmaganlik va madaniy signalga quriladi.

METODOLOGIYA

3.1. Tadqiqot turi

Ushbu maqola sifat (qualitative) tadqiqot turiga kiradi. Asosiy yondashuvlar:

- 1) diskursiv tahlil (hazilning kontekstdagi ishlatilishi);
- 2) kontrastiv tarjima tahlili (inglizcha matn va o'zbekcha variantni taqqoslash);
- 3) pragmatik ekvivalentlikni baholash (kulgi effekti saqlanganmi-yo'qmi).

3.2. Ma'lumot manbalari

Tahlil uchun turli janrdagi humoristik materiallar tanlandi:

	Manba turi	Platforma	Qisqacha tavsif
	Ijtimoiy tarmoq hazillari	Reddit – r/puns https://www.reddit.com/r/puns	Har xil kontekstlarda ishlatiladigan qisqa so'z o'yinlari
	Stand-up komediya	Netflix: Kevin Hart – Let Me Explain https://www.netflix.com/title/70270773	Audiovizual hazil, jonli auditoriya reaksiyasi bilan
	Sitcom dialoglari	Friends seriali (OpenSubtitles) opensubtitles.org+1	Serial komediyasi, takrorlanadigan obrazlar va leitmotiv hazillar

3.3. Tahlil usullari

1. Literal (so‘zma-so‘z) tarjima – originaldagi so‘z tartibi va lug‘aviy ma‘no iloji boricha saqlanadi.
2. Madaniy moslashtirish (adaptatsiya) – obraz, ismlar, realiyalar o‘zbek kontekstiga yaqinlashtiriladi.
3. Semantik qayta qurish (reconstruction) – kulgi efekti saqlanishi uchun hazil mazmunan qayta yoziladi, lekin funksiyasi o‘zgarmaydi.
4. Sun‘iy intellect orqali tarjima tahlili – Google Translate va DeepL kabi tizimlarning natijalari inson tarjimalari bilan solishtirildi.

TAHLIL NATIJALARI (NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR)

4.1. Punlar (so‘z o‘yni) tarjimasidagi muammolarni tahlil qilsak,

*I used to be a banker, but I lost interest.*⁶

Bu punning asosida *interest* so‘zining ikki ma‘nosi – “foiz” va “qiziqish” – yotadi. Ingliz tilida bu semantik ikkiyoqlamalik kutilmagan burilish yaratadi, auditoriya “qiziqish”ni kutadi, lekin “foiz” ma‘nosi bilan to‘qnash keladi.

Adabiy:

Men bankir edim, lekin qiziqishimni yo‘qotdim.

Grammatik jihatdan to‘g‘ri, lekin foiz ma‘nosi yo‘q, demak, pun (so‘z o‘yni) yo‘q.

Funksional ekvivalent:

Oldin soatsoz edim, lekin vaqtim tugadi.

Bu yerda “vaqt” so‘zi ham soatsoz kasbining bevosita ob‘ekti, ham “umrim/vaqtim tugadi” ma‘nosini beradi. Mazkur qayta qurish Nida (1964) ta’riflagan dinamik ekvivalentlik tamoyiliga mos keladi – mazmun bir xil emas, lekin kulgi mexanizmi saqlanadi. Pun tarjimasiga bag‘ishlangan ayrim o‘zbek va xalqaro maqolalarda ham literal strategiya natijasida semantik va sintaktik og‘ishlar yuzaga

⁶ https://www.reddit.com/r/puns/comments/2i4j4d/i_used_to_be_a_banker_but_i_lost_interest

kelishi, hazil yo‘qolishi va ko‘pincha kompensatsiya usullaridan foydalanishga to‘g‘ri kelishi qayd etiladi.⁷

4.2. Madaniy referenslar va obrazlar

Ingliz tilidagi The Big Bang Theory⁸ sitcomida Sheldonning mashhur iborasi “Bazinga!” komik effektning asosiy elementi hisoblanadi. Bu so‘z Sheldonning hazil qilganini bildiruvchi meta-signAL bo‘lib, serial davomida uning shaxsiyati bilan bog‘langan identifikatorga aylangan. So‘zma-so‘z tarjima:

Bazinga! → “Hazil qildim!”

Semantik jihatdan to‘g‘ri, ammo kulgi kuchi sezilarli darajada pasayadi. Sabab: “Bazinga” ingliz madaniy maydonida character-specific catchphrase bo‘lib, u kontekst, intonatsiya, situatsiya va obrazga xos xatti-harakatlar orqali komik effekt hosil qiladi.

Shu bois tarjimada ikki yo‘l bor:

Literal tarjima: “Hazil qildim!” — Mazmunni beradi, ammo obrazning o‘ziga xosligi yo‘qoladi.

Funksional ekvivalent yoki moslashtirish: “Chuv tushding!” / “Tutdim!” — O‘zbek madaniyatida hazil ochiqlovchi, o‘xshash pragmatik funksiyaga ega birliklar. Bu holatda tarjimon so‘zning o‘zini emas, hazilning kommunikativ vazifasini ko‘chirishga intiladi. Venuti tasniflagan domestikatsiya strategiyasi aynan shunday vaziyatlarda qo‘llanadi.

4.3. Fonetik va grafikal hazillar

Knock-knock jokes fonetika va segmentlangan dialog strukturasi orqali kulgi hosil qiladi:

— *Knock-knock*

— *Who’s there?*

— *Lettuce.*

⁷ Nida: 162-165;

⁸ The Big Bang Theory -https://www.youtube.com/watch?v=200zP3E4I_M

— *Lettuce who?*

— *Lettuce in, it's cold!*⁹

Bu hazilda Lettuce in iborasi **Let us** in bilan fonetik o'xshashlikka ega. O'zbek tilida bunday o'xshashlik bo'lmagani uchun so'zma-so'z tarjima "ko'chmaydi":

Loviya / salat bargi varianti bilan ham pun (so'z o'yni) ishlaymaydi.

Boshqa misolda ko'rib chiqaylik:

- *"Who's calling?" was the answer to the telephone.*
- *"Watt."*
- *"What is your name, please?"*
- *"Watt's my name."*
- *"That's what I asked you. What's your name?"*
- *"That's what I told you. Watt's my name."*
- *A long pause, and then from Watt, "Is this James Brown?"*
- *"No, this is Knott."*
- *"Please tell me your name."*
- *"Will Knott."*

Ushbu tarjimada yumorni berish uchun quyidagicha tarjima qilish mumkin:

- *Ismingiz?*
- *Kimsan?*
- *Uzr, sizdan so'rayapman, ismingiz?*
- *Kimsa-a-a-n!*
- *Yana so'rayman, bu ohirgisi, ismingiz nima?*
- *Mening ismim Kimsan!!!*

⁹ <https://jokes.scoutlife.org/jokes/knock-knock-whos-there-lettuce/>

Tarjimani soʻzma-soʻz yoki barcha elementlarni saqlagan holda amalga oshirish mushkul. Yuqorida keltirilgan nazariyalarga asoslanib tarjimaning ekvivalenti berildi. Natijada yumor saqlab qolindi.

4.4. Sunʼiy intellekt asosida tarjima va inson tarjimasi taqqoslanishi

Yangi tadqiqotlardan birida hazil – ayniqsa pun (soʻz oʻyni) asosidagi hazillar – mashina tarjimasi uchun eng qiyin soha ekani, AI tizimlari semantik strukturani anchagina toʻgʻri bersa ham, kulgi effektini deyarli hech qachon saqlay olmasligi koʻrsatilgan. Biz tajriba tariqasida yuqoridagi punlarni Google Translate va DeepL orqali tarjima qilib koʻrganimizda, tizimlar faqat birinchi darajadagi maʼnoni koʻchirishga intilganini, lekin ikki maʼno, fonetik oʻyin va madaniy konnotatsiyalarni umuman hisobga olmaganini kuzatildi. Inson tarjimoni esa kontekstni, auditoriyani va madaniy kodlarni hisobga olib, hazilni qayta qurishga moyil boʻladi.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari bir nechta umumiy xulosalarni koʻrsatadi:

1. **Hazil tarjimasi – oddiy “maʼno koʻchirish” emas, balki “taʼsir koʻchirish”dir.** Dinamik va funksional ekvivalentlik nazariyalari (Nida, Newmark) hazil tarjimasiga ayniqsa mos keladi.
2. **Punlar (soʻz oʻyinlari)** tarjimada eng qiyin elementdir. Ularni bir tildan ikkinchisiga toʻliq, aynan oʻsha kulgi bilan koʻchirish deyarli imkonsiz. Shuning uchun tarjimonlar odatda kompensatsiya (oʻrniga boshqa hazil yaratish) yoki rekonstruksiya (hazilni mazmunan qayta qurib yozish) usullaridan foydalanadi.
3. **Madaniy referenslar – ikkinchi katta muammo.** Ingliz tilidagi televizion hazillarda (masalan, Shrek, Friends, The Simpsons va boshqalar) brendlar, siyosiy realiyalar va pop-madaniyatga oid ishoralar juda koʻp. Turkiy, forsiy, oʻzbek kontekstida ularning aksariyatini toʻgʻridan-toʻgʻri qabul qiluvchi bilmaydi, shuning uchun Scopusdagi qator maqolalarda ham adaptatsiya, substitutsiya va izohli tarjima (explicitation) eng keng qoʻllanadigan strategiyalar sifatida qayd etilgan.

4. **Sun'iy intellekt asosida tarjima– yordamchi vosita xolos.** So'nggi yillarda to'g'ridan to'g'ri yumor va so'z o'yni tarjimasi uchun alohida workshoplar, musobaqalar o'tkazilayotgani, lekin hozircha AI tizimlari hazil elementini to'liq ko'chira olmayotgani e'tirof etilgan.

5. **O'zbek tilidagi tadqiqotlar ham global diskursga ulanmoqda.** Hazil tarjimasi, wordplay, til o'yini va badiiy tarjimada kompensatsiya usullariga bag'ishlangan o'zbek mualliflarining maqolalari (xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi, oliy ta'lim jurnallari va xalqaro konferensiya to'plamlarida) bu mavzu mamlakatimiz ilmiy makonida ham dolzarb ekanini ko'rsatadi.¹⁰

XULOSA

Ingliz humorini, xususan, hazillar va so'z o'yinlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayoni **lingvistik, madaniy va pragmatik omillar kesishgan murakkab hodisa** ekanini ko'rsatdi. Literal strategiya hazilning faqat semantik skeletini ko'chiradi, biroq uning komik effektini saqlashga qodir emas. Shuning uchun:

- tarjimon **dinamik va funksional ekvivalentlik** tamoyillariga tayangan holda, kerak bo'lsa matnni qayta yozishi;
- **madaniy adaptatsiya** va **rekonstruksiya** orqali kulgini yangi kontekstdagi auditoriyaga moslashtirishi;
- so'z o'yinlari uchun esa **kompensatsiya**, o'xshash ta'sirga ega yangi hazil birliklarini yaratishi zarur.

Kelgusida ingliz–o'zbek hazil tarjimasi bo'yicha kengroq korpus asosida, turli media (kino, stand-up, mem, ijtimoiy tarmoq kontenti) kesimida empirik tadqiqotlar olib borish, shuningdek AI yordamida yaratilgan tarjimalar bilan inson tarjimalarini tizimli solishtirish dolzarb ilmiy yo'nalish sifatida ko'rinmoqda.

¹⁰ Baxriddinova, Zarnigor. Pragmatik Humor in English–Uzbek Translation (maqola). Foreign Linguistics Journal. Toshkent: TDIU nashriyoti, 2025. 47–53

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
2. Chiaro, D. (2010). *Translation, Humour and Literature*. Bloomsbury Publishing.
3. Delabastita, D. (1996). Wordplay and Translation. *The Translator*, 2(2), 127–139.
4. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
5. Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance Theory: Communication and Cognition*. Harvard University Press.
6. Venuti, L. (2017). *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (2nd Ed.). London: Routledge.
7. Xolmatova, S. (2022). Ingliz tilidagi soʻz oʻyinlarining tarjima strategiyalari. *Xalqaro Tilshunoslik Jurnali*, 6(4), 112–119. (Oʻzbekiston muallifi, Scopus indeksli maqola)

INTERNET MANBALARI

1. **Reddit pun archive:** *I used to be a banker, but I lost interest.*
https://www.reddit.com/r/puns/comments/2i4j4d/i_used_to_be_a_banker_but_i_lost_interest/
2. **Friends sitcom — Joey doesn't share food sahnasi (YouTube video):**
<https://www.youtube.com/watch?v=dGLObch14e4>
3. **Knock-knock joke: Lettuce in, it's cold — ScoutLife magazine:**
<https://jokes.scoutlife.org/jokes/knock-knock-whos-there-lettuce/>
4. **Netflix Stand-up — Kevin Hart: Let Me Explain**
<https://www.netflix.com/title/70270773>